

temes-1)

JOSEP ESPLUGA TRENC. Sociòleg, Universitat Autònoma de Barcelona

El terme *frontera* és una paraula d'ús comú en la nostra vida quotidiana. La seva presència és tan intensa que seria difícil trobar algú que dubtés de la seva existència i, de fet, qualsevol persona en pot tenir una experiència directa només que es mogui una mica pel territori. Amb les fronteres és fàcil ensopegar-hi, acostumen a estar ben senyalitzades i algunes, fins i tot, tenen guardians que les vigilen i en seleccionen els transeünts. Però, malgrat aquesta presència ubíqua, la frontera és un concepte que no té una existència prèvia als individus: en un món on no hi visqués ningú no en trobaríem cap ni una, de frontera. És quan els individus s'han d'organitzar col·lectivament que apareixen les fronteres.

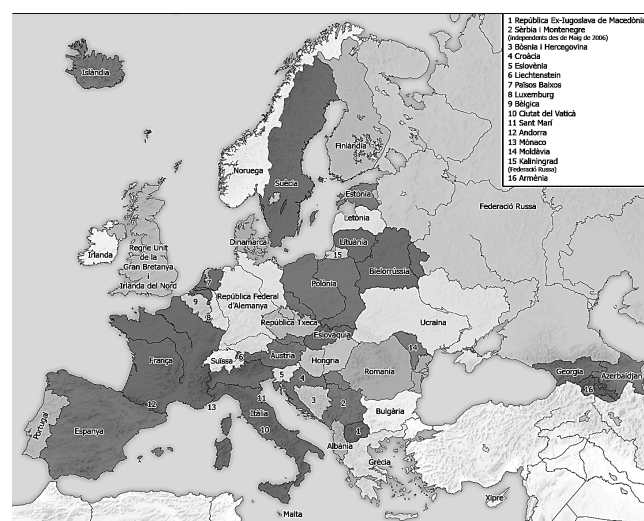
Si mirem un mapa polític del món el veurem farcit de ratlles que delimiten àrees de colors que representen estats, regions, comarques o municipis. Les fronteres que apareixen als mapes són el resultat de llargs processos històrics, gairebé sempre conflictius, de guerres, lluites i disputes entre els grups que ostenten el poder. Els mapes polítics actualment a la venda ens mostren, bàsicament, les fronteres dels estats, un invent resultat de les revolucions burgeses del segle XIX i caracteritzat per l'extensió de la llei emanada pels parlaments a tot un territori. Tota norma jurídica reclama un territori sobre el qual ser aplicada, i cal delimitar el punt espacial a partir del qual la norma deixa de ser aplicable. Els qui queden a fora ja són els «altres», i això té conseqüències a l'hora d'identificar-se, de veure's un mateix com a membre d'un grup humà.

Des d'un punt de vista ideal, els estats podrien adoptar la forma territorial que millor s'adaptés als seus habitants, i les fronteres es podrien dibuixar d'acord amb els interessos, fluxos comercials, relacions socials i identitats col·lectives de les persones que hi resideixen. Però, per poc que analitzem l'origen de qualsevol de les fronteres actuals, ens adonarem que això no deixa de ser una ingenuïtat utòpica i que no són els estats ni les seues divisions administratives les que s'adapten als ciutadans sinó que acostuma a ser a la inversa. La pràctica totalitat de fronteres existents es van traçar per mitjans que avui es considerarien il·legítims: invasions, annexions, colonitzacions, compra il·legal de territoris...

Des d'aquesta perspectiva, els mapes són un gran invent. Permeten situar-nos en un espai i en un temps determinats, veure'ns des de fora i fer-nos una idea de les dimensions del territori on vivim, i de fins on arriben els «nostres» (o els que les elits de torn ens volen fer veure que són els «nostres») i on comencen els «altres». Gràcies als mapes podem entendre millor quin és el nostre lloc en aquest món, si som a dalt o si som a baix. I si quan mirem el mapa veiem que aquells que considerem com nosaltres apareixen separats per diverses línies frontereres, podem començar a pensar que formem part d'algun grup que no mana gaire, que el nostre grup es troba subordinat davant els interessos d'altres. De fet, el món en va ple, de pobles que han quedat escindits per decisions polítiques sobre com marcar el territori, supeditats a l'hegemonia dels grups més poderosos.

Tot i l'heterogeneïtat interna que habitualment contenen, les fronteres s'utilitzen per instaurar un ordre que no és únicament de naturalesa espacial, sinó un ordre molt més complex, ja que les fronteres geopolítiques contribueixen a conformar també bona part les fronteres psicològiques dels seus habitants. Creences, prejudicis, estereotips, tòpics, imatges, variants lingüístiques, prosperen a redós de

Mapa polític d'Europa.

FRONTERES: BREUS INSTRUCCIONS PER TRACTAR AMB LA GENT QUE HI VIU

Les fronteres vistes des de dalt

les fronteres. A banda i banda de qualsevol frontera sempre es troben centres de poder amb pretensions hegemòniques sobre el seu territori, uns grups o elits que procuren construir una identitat col·lectiva, un procés que no només requereix posar de relleu el que tenen en comú els del propi grup, sinó també el que els separa dels «altres». Per això els «altres» més pròxims s'acostumen a connotar amb característiques ben allunyades de les pròpies, antitètiques.

És sabut que la rivalitat entre municipis propers sol ser una constant (Tarragona/Reus, etc.), i que els estats fronterers sempre tenen un llarg llistat de greuges i comptes pendents que es tendeixen a justificar per la suposada naturalesa dispar de les respectives poblacions (el recent bicentenari de la Guerra del Francès, per exemple, ens ha proveït de nombrosos exemples al respecte). El tradicional antagonisme entre Catalunya i Aragó, per exemple, ja apareix reflectit el 1721 en les *Cartes Perses* del baró de Montesquieu, qui posa en llavis del protagonista la següent frase: «He sentit a dir que [en 1610], havent un rei d'Aragó convocat els estats d'Aragó i Catalunya, es dedicaren les primeres sessions a decidir en quina llengua s'havia d'escriure tot allò que es proveís. Va ser molt violenta la contesa, i mil vegades s'haurien separat si els estats no haguessin imaginat una sortida, que fou que la pregunta es posés en llengua catalana i la resposta en la d'Aragó». En definitiva, les fronteres basteixen un mecanisme que impulsa l'homogeneïtzació interna i l'antagonisme amb els veïns.

Teòricament, la ratlla fronterera constitueix el lloc on acaben els «nostres» i comencen els «altres», però això a la pràctica rares vegades es compleix. Les fronteres no separen els territoris d'una manera absoluta, sinó que són permeables, més o menys poroses, travessades per fluxos de diferents intensitats i tipus (econòmics, comercials, culturals, socials, etc.), de vegades més formals (fins i tot es paguen taxes) i d'altres més informals o submergits (contraban, etc.). La vida al voltant de la frontera és intensa, es generen oportunitats laborals, comercials, demogràfiques (possibilitats de mescla amb gent de l'altre costat, emparellaments, matrimonis, etc.), s'importen innovacions (tècniques, noves idees, nous estils de vida). Tot això repercuteix en les formes de vida que es generen a recer de les fronteres, i els seus habitants ho pateixen per bé i per mal.

En primer lloc, les persones que habiten a la cruïlla entre dues realitats geopolítiques gaudeixen d'un excel·lent mira-

dor des del qual ataüllar els dos territoris limítrofs. Coneixen coses i tenen experiències que els habitants dels respectius «centres» rarament poden conèixer ni experimentar tan directament. En aquest sentit, la frontera propicia una mentalitat més oberta, per defecte i per necessitat, perquè no es pot ignorar allò que es coneix sobre els «altres». Mentre els poders «centrals» procuren promoure una imatge dels veïns com a rivals, competidors, enemics o bàrbars, pels habitants de la frontera els veïns formen part de la quotidianitat, estan integrats en la seva «normalitat» vital. En aquest sentit, és

Pescadors preparant-se per sortir a pescar al bàndol espanyol de la tanca fronterera de Ceuta, al barri de Benzú.

justament a la vora de la frontera on els tòpics es desmunten, els estereotips s'acullen amb més reserves i els grans discursos es reben amb un relatiu relativisme. Una característica que pot esdevenir força adaptativa per sobreviure en un món on els límits i les institucions clàssiques tendeixen a diluir-se en una modernitat líquida com la que anuncien Zigmunt Bauman, Ulrich Beck i altres teòrics socials. Viure a la frontera comporta un plus de complexitat i implica assumir un major grau d'incertesa, i això és el signe dels temps.

En segon lloc, les fronteres dibuixen també moltes franges invisibles. Sovint, als ribets i juntures hi ha zones amb característiques diverses que no acaben d'encaixar dins els estàndards uniformitzadors, pobles que han quedat fora de lloc, anomalies (a ulls dels homogeneïtzadors de torn). En aquest context, des del centre es tendeix a imaginar els habitants de la frontera com a gent desnaturalitzada, que parla amb cantarelles estranyes, que té costums més bàrbars o primitius, que no acaba d'encaixar en els esquemes d'un

La frontera des de baix

temes-1)

ciutadà «com cal». Per això, s'utilitzen mecanismes de penalització social per garantir que tothom participa de les creences, normes socials, imatges o estereotips que les elits promouen, i amb aquesta finalitat se'ls ridiculitza i s'obstaculitza les seves oportunitats vitals. Ja des de l'escola se'ls indica que per prosperar socialment han d'oblidar-se de les seves formes de parlar, de viure o de pensar, i adoptar el cànon «oficial». A la majoria dels habitants de la frontera els costa d'empassar-se aquests esquemes. Tanmateix, sempre hi ha una minoria que se'ls empassa i, acomplexats pels seus dèficits al respecte, es converteixen en fervents promotors d'aquell cànon. Així, per exemple, Napoleó, Hitler, Stalin o Mao foren homes fronterers que s'empassaren el cànon promogut per les elits dels respectius centres. I actuaren en conseqüència. No obstant això, el que predomina a les fronteres és la gent que no encaixa, acostumada a viure amb un cert relativisme cultural, polític i social, motius pels quals són fàcilment catalogats com a sospitosos, com a potencials traïdors.

En tercer lloc, la gent que habita a la frontera ha après a desenvolupar estratègies per conviure en aquelles situacions ambigües, la qual cosa inclou saber dissimular, mentir o aparentar no saber de què els parlen qual algú els interpel·la.

Placa situada al pont que dona accés de la ciutat Juárez, Mèxic a el Paso, Texas, Estat Units

Saben que són percebuts com una anomalia, tant des d'un costat com des de l'altre. El cas de la Franja de Ponent és exemplar al respecte: una població d'unes 45.000 persones que tenen el català com a llengua materna i que habiten en territori aragonès, atrapats en un joc transfronterer que els força a amagar part de les seves característiques identitàries.

El clima catalanofòbic que es viu a Aragó i el d'exaltació del català (com a símbol del distanciament d'Espanya) que es viu a Catalunya els condiciona en les interaccions amb els veïns de banda i banda. Tant des d'Aragó com des de Catalunya els voldrien d'una altra manera, i això genera una incomoditat que cada habitant de la Franja gestiona com pot: hi ha qui opta per fer-se procatalà sense mitges tintes, hi ha qui opta per passar per ultraaragonès, i hi ha qui, com la majoria, dissimula i procura passar desapercbut (vegeu al respecte *Planeta Franja*, 2005). Davant d'un interlocutor forà, els habitants de la Franja sempre procuren tenir en compte que aquest potser no participarà del seu univers mental, que potser parlarà una altra llengua, i que potser considerarà normals coses que per ells no ho són tant. Viure a la frontera ensenya a valorar les diferències i a saber posar-se en el lloc dels altres abans d'actuar.

Finalment, cal remarcar un aspecte fonamental: la frontera és ubiqua. Multitud de línies invisibles travessen tots els racons de les nostres societats i ens divideixen a tots en grups i subgrups, uns amb més recursos, amb més poder o amb més prestigi que d'altres. A les fronteres territorials cal afegir-hi les fronteres socials delimitades per diversos eixos de desigualtats: ètniques, de gènere, de classe social... Qualsevol lector o lectora d'aquest text ara mateix és travessat per un feix de línies invisibles que el vinculen a uns grups i el separen d'altres, que el subordinen a uns grups o el situen per sobre d'altres. En el fons, les característiques que hem atribuït a les gents de la frontera es podrien extrapolar a gairebé tothom. Podeu rellegir el text i procurar veure com encaixen els arguments desgranats amb la vostra circumstància personal. Benvinguts a les fronteres. ■